

Internationalisering

Achtergronddocument 3 bij Stelselrapportage RC 2015 Reviewcommissie Hoger Onderwijs en Onderzoek

De Reviewcommissie Hoger Onderwijs en Onderzoek is door de staatssecretaris van OCW in februari 2012 ingesteld om de voorstellen van universiteiten en hogescholen te beoordelen die in november van datzelfde jaar hebben geleid tot prestatieafspraken tussen overheid en instellingen. Vanaf 2013 rapporteert de commissie jaarlijks over de prestatieafspraken op het niveau van het stelsel van het hoger onderwijs en onderzoek. Waar nodig worden onderwerpen uit de Stelselrapportage nader uitgewerkt of toegelicht in achtergronddocumenten. Dit achtergronddocument 3 behoort bij de Stelselrapportage 2015. De volgende achtergronddocumenten zijn beschikbaar:

- *Studiesucces en onderwijskwaliteit: een overzicht van de stand van zaken in 2014 bij de verplichte indicatoren*, Achtergronddocument 1, Stelselrapportage 2015, Review Commissie Hoger Onderwijs en Onderzoek
- *Onderwijsdifferentiatie bij universiteiten en hogescholen in de prestatieafspraken*, Achtergronddocument 2, Stelselrapportage 2015, Review Commissie Hoger Onderwijs en Onderzoek
- *Internationalisering*, Achtergronddocument 3, Stelselrapportage 2015, Review Commissie Hoger Onderwijs en Onderzoek
- *Onderwijsaanbod bij universiteiten en hogescholen in de prestatieafspraken*, Achtergronddocument 4, Stelselrapportage 2015, Review Commissie Hoger Onderwijs en Onderzoek
- *Onderwijs: ontwikkeling breedte en zwaartepunten universiteiten en hogescholen in de periode 2006-2014*, Achtergronddocument 5, Stelselrapportage 2015, Review Commissie Hoger Onderwijs en Onderzoek
- *Zwaartepunten in het onderzoek bij universiteiten en hogescholen*, Achtergronddocument 6, Stelselrapportage 2015, Review Commissie Hoger Onderwijs en Onderzoek
- *Valorisatie en regionale betrokkenheid*, Achtergronddocument 7, Stelselrapportage 2015, Review Commissie Hoger Onderwijs en Onderzoek

Inhoud

1	Inleiding	3
2	Begripsbepaling	3
3	Stand van zaken internationalisering	4
4	Profilering	9
5	Conclusies	17
6	Geraadpleegde literatuur.....	17
	BIJLAGE : Checklist jaarverslagen.....	18

1 Inleiding

In de Stelselrapportage 2013 merkte de RC op: *“Voor een integrale profielschets van instellingen zijn ook andere dimensies relevant: het type onderwijs, de mate van regionale betrokkenheid, internationale oriëntatie in onderwijs en onderzoek, et cetera. De commissie zal hier in volgende stelselrapportages op terugkomen. In het algemeen is zij van mening dat internationalisering in de prestatieafspraken een onderbelicht maar voor profilering relevant onderwerp is.”*

In deze notitie gaan we verder in op de internationalisering van het onderwijs. Eerst wordt de stand van zaken bij de instellingen en hun ambities met betrekking tot internationalisering in beeld gebracht. Vervolgens wordt gekeken naar de voortgang en de te verwachten ontwikkelingen op stelselniveau. Dan wordt een typering gegeven van instellingsprofielen ten aanzien van internationalisering. De internationale oriëntatie van het onderzoek komt aan de orde in het achtergronddocument onderzoek.

Tot nu toe was internationalisering niet als zelfstandig thema meegenomen in onze analyses. Internationalisering was niet expliciet in het beoordelingskader van de Review commissie opgenomen, zij het dat het gedeeltelijk aan de orde komt bij het thema aansluiting van het onderwijs, met de vraag ‘sluit de instelling aan bij EU-programma’s als Horizon 2020?’ Dat neemt niet weg dat veel instellingen voornemens m.b.t. internationalisering hebben opgenomen in hun prestatieafpraak of strategisch plan en daarover rapporteren in hun jaarverslag. Soms zijn de voornemens gekwantificeerd en als facultatieve indicator in de prestatieafpraak opgenomen.

Kernvraag voor de Review Commissie is of internationalisering bijdraagt aan de profilering van instellingen. Internationalisering is, zoals uit de hierna volgende verkenning blijkt, een breed begrip met veel aspecten. Internationalisering kan op veel manieren worden aangepakt, waarbij gekozen kan worden voor verschillende ambitieniveaus, verschillende accenten en verschillende vormen. Internationalisering is geen uniform recept, het moet passen bij het instellingsprofiel en het kan het instellingsprofiel versterken. In deze notitie proberen we een beeld te krijgen of en in hoeverre instellingen ook op het terrein van internationalisering scherp kiezen voor profilering en daaraan vorm weten te geven.

2 Begripsbepaling

Internationalisering van het hoger onderwijs is meer dan internationale mobiliteit van studenten. Internationalisering wordt hier opgevat als een aspect van onderwijskwaliteit, waarmee wordt aangesloten bij de definities die Nuffic en de NVAO gebruiken.

Nuffic beschrijft de doelstelling van internationalisering in het hoger onderwijs als volgt: *“Internationalisering in het hoger onderwijs is geen doel op zichzelf, maar richt zich op de verhoging van de onderwijskwaliteit. Dit gebeurt met name door de verbetering van interculturele en internationale kennis en vaardigheden. Daarbij gaat het om praktische vaardigheden voor het kunnen functioneren in een interculturele en internationale context. Maar het gaat ook om academisch inzicht in de geografische en culturele context van informatie en kennis. Studentenmobiliteit wordt*

nog steeds gezien als een proxy voor internationalisering in bredere zin. Bovendien bestaan daar de meeste cijfers over. Maar het gaat ook om meer aspecten.” (Nuffic 2014)

Ook de NVAO ziet internationalisering als een breed concept met veel facetten, dat op veel verschillende manieren kan worden gerealiseerd. Op aanvraag van een instelling kan de NVAO het bijzonder kenmerk internationalisering toekennen. Daarbij gaat de NVAO niet uit van één concept van internationalisering, maar is de eigen visie van de instelling het uitgangspunt. In het beoordelingskader voor het bijzonder kenmerk internationalisering formuleert de NVAO het als volgt: *“The multifaceted concept of internationalisation makes it likely that its operationalisation will take place in very different ways. NVAO sees four elements in which this operationalisation will take place: 1) the teaching and learning provided by the programme; 2) the way the staff is specifically suited for internationalisation; 3) the way the students are engaged in internationalisation and 4) the necessary services to make internationalisation function properly.”* (Frameworks for the Assessment of Internationalisation, 2011)

De internationale betrokkenheid van het onderwijs van universiteiten en hogescholen kan nog andere vormen aannemen, zoals bijvoorbeeld:

- De instelling is actief in de ontwikkelingssamenwerking, al of niet in het kader van Nuffic programma's als bijvoorbeeld NICHE (*capacity building* in partnerlanden) of NFP (studiebeurzen).
- De instelling verzorgt onderwijs specifiek voor buitenlandse studenten, zoals bijvoorbeeld in de instituten voor internationaal onderwijs (IIS, IHS, ITC, IHE). Met uitzondering van het IHE zijn deze instituten ondergebracht bij een universiteit.
- Een Nederlandse universiteit of hogeschool biedt een opleiding aan in het buitenland. Hoewel de WHW strikt genomen alleen betrekking heeft op het Nederlands grondgebied, kan onder bepaalde voorwaarden (met name accreditatie en helderheid in bekostiging) aan onderwijs dat (grotendeels) in het buitenland wordt verzorgd een Nederlands hoger onderwijsdiploma worden verbonden.
- Steunpunten in het buitenland worden gezamenlijk beheerd door de universiteiten (bijvoorbeeld het Koninklijk Nederlands Instituut in Rome).

De vormen van onderwijs specifiek gericht op buitenlanders zijn alleen van belang voor onze vraagstelling voor zover deze betekenis hebben voor de internationale oriëntatie van het onderwijs voor de Nederlandse studenten.

3 Stand van zaken internationalisering

Voor een algemeen beeld van de internationalisering van het Nederlands hoger onderwijs zijn de volgende bronnen beschikbaar:

- De jaarlijkse rapportages over studentenmobiliteit van Nuffic. Sinds 2010 heeft Nuffic ieder jaar een rapportage over de in en uitgaande mobiliteit van studenten in het Nederlands hoger onderwijs uitgebracht. (Nuffic 2014, 2015)
- Gegevens van VSNU en Vereniging Hogescholen, in het bijzonder de gezamenlijke publicatie 'Internationalization Vision'
- In de University Multirank (www.u-multirank.eu) zijn meerdere indicatoren met betrekking tot de internationalisering opgenomen, zoals bijvoorbeeld: het aantal programma's dat in een

vreemde taal wordt verzorgd of 'student mobility'. Hierbij moet worden opgemerkt dat de gegevensverzameling in U-multirank niet het gehele Nederlandse hoger onderwijs dekt; niet alle Nederlandse instellingen doen mee.

Gebruik makend van deze informatiebronnen kan het landelijk beeld geschetst worden.

Buitenlandse diplomastudenten

Het aantal buitenlanders dat naar Nederland komt voor een Nederlands hoger onderwijsdiploma (en dus doorgaans voor een volledige studie) neemt toe. In het jaar 2014-2015 ging het om 9% van de in het bekostigde hoger onderwijs ingeschreven studenten. Toch ligt dit percentage nog onder het Europese gemiddelde. Deze stijging vindt alleen plaats in het wo, waar in 2014-2015 ruim 13% van de studentenpopulatie een buitenlandse nationaliteit had. Bij het hbo neemt dit percentage juist licht af naar 6,5%. Naar verwachting zet de groei van het aantal internationale studenten in het wo verder door. (Nuffic 2015)

Totaal aantal buitenlandse studenten in Nederland

Door het ontbreken van volledige visagegevens valt er over het totaal aantal studenten dat naar Nederland komt geen definitieve uitspraak te doen. Het aantal buitenlandse studenten dat voor een hoger onderwijsdiploma of voor studiepunten in Nederland is, kan alleen worden geschat op basis van zeer uiteenlopende gegevensbronnen. Wanneer de inkomende stroom van studiepuntmobiele studenten 85% bedraagt van de uitgaande groep, dan bedraagt de hele groep mogelijk ca. 87.000 studenten. Het gaat hierbij dan om ongeveer 62.653 buitenlandse studenten die voor een diploma in Nederland verblijven en om ca. 24.400 inkomende studiepuntmobiele studenten. (Nuffic 2015)

Uitgaande diplomamobiliteit

Nederlandse studenten gaan niet vaak naar het buitenland voor een volledige, diplomagerichte studie. Volgens OECD gegevens studeert 3,7% van alle Nederlandse studenten in het buitenland. Dit ligt onder het Europese gemiddelde van 4,3%. Deze categorie groeit geleidelijk: in 2011-2012 bleek het aantal Nederlanders dat zich in het buitenland inschreef licht te zijn gestegen. Uitgedrukt als percentage van de Nederlandse studentenpopulatie zet de stijgende trend zich voort, zij het weer langzamer dan vorig jaar. (Nuffic 2015)

Uitgaande mobiliteit tijdens de studie

In 2014-2015 is 22% van de afgestudeerden gedurende de studie en in het kader hiervan naar het buitenland geweest (d.i. studiepuntridge mobiliteit, te onderscheiden van de diplomagerichte mobiliteit die we hiervoor bespraken). Tijdens de Bolognaconferentie in Leuven (2009) werd het mobiliteitsdoel gesteld dat in 2020 ten minste 20% van de studenten die afstuderen internationaal mobiel moet zijn geweest (met tenminste 15 ECTS-studiepunten). Bij het wo-cohort dat in 2011-2012 afstudeerde werd een doorgaande daling van de uitgaande studiepuntmobiliteit geconstateerd. In het hbo werd de forse daling in de laatste 4 jaar weer geheel ingelopen. Van de hbo-afgestudeerden gaf in 2012-2013 22,3% aan gedurende de studie naar het buitenland te zijn geweest, hetzelfde percentage als in het wo. Het mobiliteitsdoel voor 2020 is dus al gerealiseerd. (Nuffic 2015)

De mobiliteit verschilt sterk van sector tot sector. Uit onderzoek onder wo-afgestudeerden bleek dat in de CROHO-onderdelen Landbouw en Gezondheidszorg meer dan 40% van de studenten mobiel

was gedurende de studie. Dit gold voor 20-30% van de wo-afgestudeerden in Techniek, Natuur en Taal & Cultuur en voor minder dan 20% van de afgestudeerden in Economie, Rechten en Gedrag & Maatschappij. Hbo-afgestudeerden in de Landbouw waren met meer dan 50% zeer mobiel gedurende de studie. De mobiliteit van de hbo-afgestudeerden in Economie was toegenomen tot bijna 30%. Die van afgestudeerden in Taal & Cultuur en Gezondheidszorg kwam uit op 21,3%, in Techniek, Onderwijs en Gedrag & Maatschappij rond de 13,5% (Nuffic 2014, 2015).

Totaal aantal Nederlandse studenten in het buitenland.

Het totaal aantal Nederlandse studenten dat in het buitenland studeert (diploma- en studiepuntgericht) is niet precies bekend. Uit gegevens van de OESO en uit jaarlijkse onderzoeken onder afgestudeerden blijkt dat er in 2011-2012 wellicht 51.500 Nederlandse studenten in het buitenland waren: 22.800 Nederlanders die zich voor een diploma inschreven bij een buitenlandse hoger onderwijsinstelling en 28.700 studiepuntmobiele studenten. Niet meer dan ca. één derde van de studiepuntmobiele studenten (9300 studenten) nam deel aan het Europese Erasmusprogramma. De populairste bestemmingen zijn het VK, België en Duitsland. (Nuffic 2015)

Overige aspecten

Relevante andere aspecten van internationalisering zijn het aanbod van Engelstalige opleidingen en de samenstelling van de wetenschappelijke staf.

De universiteiten en hogescholen bieden veel opleidingen in het Engels aan:

Aanbod 2013	wo	wo %	hbo	hbo %
Bachelor	97	24%	131	15%
Master	542	80%	64	45%

Bron: internationalization vision VSNU, VH 2014

De Nederlandse universiteiten bieden steeds meer opleidingen aan in samenwerking met buitenlandse universiteiten. Het aanbod van deze gezamenlijke programma's, af te sluiten met een in beide landen erkende *double of dual degree*, is de laatste jaren gestegen tot 220 en er zijn nog veel samenwerkingsprogramma's in ontwikkeling, zo blijkt uit een VSNU-rapport over *joint programmes* (Persbericht VSNU 27 maart 2015).

De internationale oriëntatie van de universiteiten blijkt ook uit de samenstelling van de wetenschappelijke staf. De groep internationale wetenschappers onder het universiteitspersoneel is in de jaren 2007-2013 met 50% gestegen (bericht VSNU 15 augustus 2014; bron: WOPI).

“Nederlandse universiteiten blijken steeds vaker een thuis te zijn voor de beste internationale wetenschappers”, zo merkt de VSNU op. Inmiddels heeft ruim één derde van het wetenschappelijk personeel van de Nederlandse universiteiten een niet-Nederlandse nationaliteit. De meeste buitenlanders zijn te vinden onder de promovendi (45%), terwijl van de hoogleraren 15% buitenlander is. De technische, natuurwetenschappelijke en economische sectoren hebben het hoogste percentage buitenlands wetenschappelijk personeel. Ook valt op dat buitenlandse wetenschappers uit de opkomende economieën China en India veelal in de wetenschappelijke

sectoren techniek en natuur werken (Internationalization Vision). Landelijke gegevens over de nationaliteit van docenten in het hbo zijn niet beschikbaar.

Overheidsbeleid

In de Strategische Agenda voor het Hoger Onderwijs, Onderwijs en Wetenschap (OCW 2011) van toenmalig staatssecretaris Halbe Zijlstra werd verdere internationalisering gezien als een belangrijke impuls voor de kwaliteit van het hoger onderwijs. Docenten vervullen daarbij een hoofdrol; opgemerkt werd dat de internationale oriëntatie van hbo-docenten nog beperkt is. Verder werd aandacht gevraagd voor vergroten van de mogelijkheden van mobiliteit binnen de curricula, zodat studenten geen vertraging oplopen; joint degrees zijn hiervoor functioneel.

In 2011 vond een brede discussie plaats over de kosten en baten van buitenlandse studenten in het Nederlands hoger onderwijs, in verband met de zorgen over het grote aantal instromende Duitse studenten bij sommige grensinstellingen. Mede naar aanleiding van een onderzoek van het CPB trok OCW de conclusie dat instellingen kritischer moeten zijn op de kwaliteit van de inkomende mobiliteit. Instellingen moeten meer sturen op een gebalanceerde mix van nationaliteiten. Oververtegenwoordiging door specifieke groepen buitenlandse studenten gaat ten koste van de kwaliteit en zal in principe ontmoedigd worden. Instellingen zullen actiever beleid voeren op de binding van buitenlandse studenten met Nederland. De overheid zal de onevenwichtige mobiliteit (Nederland kent meer inkomende dan uitgaande mobiliteit) agenderen in het overleg met de EU-partners, met name met Duitsland (OCW 2012).

Enkele concrete maatregelen werden getroffen. De opleidingen met een grote vertegenwoordiging Duitse studenten zullen kritisch worden gevolgd. Opleidingen die nu nog grotendeels op de Duitse arbeidsmarkt gericht zijn, krijgen drie jaar de tijd om te voldoen aan de eis van doelmatigheid. Daarmee wordt bedoeld dat de opleiding voorziet in een duidelijke behoefte vanuit de Nederlandse arbeidsmarkt, dan wel vanuit de handelsbetrekkingen met Duitsland. Bij blijvende ondoelmatigheid van betreffende opleidingen kunnen deze beëindigd worden. Voorts is de accreditatie van opleidingen met een *international classroom* aangescherpt. Belangrijke vraag daarbij is hoe de *international classroom* zich verhoudt tot de gestelde doelen op het gebied van onderwijs, kwaliteit en arbeidsmarktrelevantie. Ook kreeg de NVAO tot taak om het nut van een nieuwe opleiding in een vreemde taal te toetsen.

Binding van de internationale studenten aan de Nederlandse arbeidsmarkt is wenselijk. Daartoe werd het gezamenlijk actieplan 'Make it in the Netherlands' gelanceerd' (OCW e.a. 2013). Het plan moet zorgen voor een betere binding van de internationale studenten met de Nederlandse arbeidsmarkt. Internationalisering van het hoger onderwijs is belangrijk voor welvaart, innovatie en de Nederlandse kenniseconomie. Een toename van buitenlands talent dat definitief in Nederland blijft is daarom wenselijk. Van de internationale studenten blijft tussen de 19% en 27% in Nederland wonen. Om dit percentage verder te verhogen wordt er in het actieplan onder andere benadrukt dat er een breed aanbod van taalcursussen Nederlands moet zijn. Om de integratie van buitenlandse studenten te bevorderen moet bovendien gedacht worden aan speciale buddyprogramma's met Nederlandse studenten en het Nederlandse bedrijfsleven moet voldoende en aantrekkelijke stageplaatsen creëren.

De bekostiging van de verschillende vormen van hoger onderwijs voor buitenlandse studenten is voor de overheid een punt van blijvende aandacht. De overheid vraagt 'helderheid in bekostiging'. De overheid dient het onderwijs aan Europese studenten (EU+EFTA) op dezelfde wijze te bekostigen als

de Nederlandse studenten; voor niet-Europese studenten geldt dat niet en dient de instelling een kostendekkend tarief toe te passen. Zo heeft de TU Delft bijvoorbeeld voor non-EU/EFTA studenten in 2015-16 een jaarlijkse fee van € 8.678,- voor een bachelor vastgesteld en € 13.560,- voor een master.

In de Strategische Agenda Hoger Onderwijs en Onderzoek 2015-2025 trekt minister Bussemaker deze lijnen door. Zo wordt o.m. aandacht gevraagd voor de achterblijvende uitgaande mobiliteit van de Nederlandse studenten. Voor talentvolle binnenkomende en uitgaande studenten wordt in 2015 het 'Holland Scholarship' geïntroduceerd, waarmee ongeveer 10.000 topstudenten in staat worden gesteld om over de grens te studeren. Om de uitgaande mobiliteit verder te stimuleren worden universiteiten en hogescholen aangemoedigd om te blijven werken aan belangrijke voorwaarden als het bevorderen van de internationale oriëntatie van studenten in het curriculum en het inpassen van een mobiliteitsvenster in het curriculum. Tevens wordt het voornemen aangekondigd om het stichten van buitenlandse nevenvestigingen mogelijk te maken via een AMvB, waarbij onder meer nadere kwalitatieve en financiële randvoorwaarden worden gesteld.

Trends in mobiliteit

Mondiaal is studiemobiliteit een groeiende trend. Het aantal studenten dat in het buitenland studeert is in de laatste twee decennia sterk toegenomen: van 1,7 miljoen in 1994-1995 via 2,1 miljoen in 1999-2000 naar 4,5 miljoen in 2011-2012, volgens de OESO. Dit laatste komt neer op 2,5% van alle hogeronderwijsstudenten in de wereld. (Nuffic 2015)

Hoe heeft de mobiliteit in Nederland zich in de afgelopen tien jaar ontwikkeld en welke trends zien we voor de komende tijd?

Het aantal buitenlandse studenten van alle categorieën in Nederland is in de periode van 2005 tot 2014 met circa 70% toegenomen. De categorie diplomagerichte studenten afkomstig uit EU landen is meer dan verdubbeld, terwijl de studiepuntgerichte mobiliteit veel minder sterk is toegenomen. (Nuffic 2014, grafiek 52)

Het aantal Nederlandse studenten dat in het buitenland studeert is in de periode 2005 - 2014 met ca. 80 % gegroeid. (Nuffic 2015, grafiek 47; Key figures 2015)

Trend: verdere toename buitenlandse diplomagerichte studenten

Het aantal buitenlanders dat naar Nederland komt voor een Nederlands hoger onderwijsdiploma (en dus doorgaans voor een complete studie) neemt verder toe. De stijging vindt vooral plaats in het wo, waar nu ruim 13% van de studentenpopulatie een buitenlandse nationaliteit heeft. Er is sprake van een stabiele, jaarlijkse groei. De VSNU verwacht dat de groei van het aantal internationale studenten in het wo verder zal doorzetten (Persbericht VSNU februari 2014). Uit een recente peiling van de Volkskrant blijkt dat alle universiteiten de komende tijd een flinke groei verwachten. Met name worden genoemd de Universiteit Maastricht, de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit Tilburg. Ook de TU Delft en TU Eindhoven verwachten een toename met tientallen procenten. Volgens door de Volkskrant geciteerde deskundigen is Nederland interessant voor buitenlandse studenten. Als aantrekkelijk eigenschappen worden genoemd: het aanbod van Engelstalige opleidingen; de goede reputatie van de Nederlandse universiteiten zoals blijkt uit internationale rankings en specifieke omstandigheden in andere landen, zoals het hoge collegegeld in het Verenigd Koninkrijk en de jeugdwerkloosheid in Zuidelijk Europa. (Nuffic in Volkskrant van 14 augustus 2015).

Veel universiteiten en hogescholen zetten krachtig in op de werving van buitenlandse studenten, zo blijkt uit de analyse van instellingsdocumenten; ook wordt gewerkt aan een gezamenlijke aanpak van de 'branding' van het Nederlands HO (Internationalization Vision 2014). Gezien deze inspanningen is te verwachten dat de groeitrend van buitenlandse studenten in het wo nog zal doorzetten, hoewel internationale ontwikkelingen moeilijk zijn te voorspellen. De buitenlandse belangstelling is ongelijk verdeeld tussen de instellingen, zoals bleek in onze analyse in §3. Het is niet te verwachten dat die verschillen zullen verdwijnen. De groei in het hbo is tot op heden beperkt gebleven.

Trend: beperkte groei studiepuntgerichte mobiliteit

De Nuffic signaleert stagnatie in de ontwikkeling van de uitgaande studiepuntgerichte studentenmobiliteit, met name doet zich een daling in het wo voor. Ook de inkomende studiepuntgerichte mobiliteit vertoont weinig groei. Waarom de Nederlandse universiteiten minder succesvol zijn in het aantrekken van buitenlandse studiepuntgerichte studenten, in vergelijking met de groei van de diplomagerichte buitenlandse studenten, is niet duidelijk. De beperkte groei van de uitgaande mobiliteit tijdens de studie heeft te maken met de (door studenten ervaren) druk op het afstudeertempo, en ook met het feit dat mobiliteit tijdens de studie nog onvoldoende is ingebouwd in de studieprogramma's. Uit de instellingsdocumenten blijkt dat veel universiteiten en hogescholen inzetten op versterking van de mobiliteit tijdens de studie, met name door verdere uitbreiding en versterking van de samenwerking met buitenlandse instellingen ten behoeve van studentenuitwisseling.

4 Profilering

Onder het hierboven geschetst landelijk beeld gaan grote verschillen tussen instellingen schuil. Géén internationale oriëntatie is in het hoger onderwijs geen optie meer, zo menen ook VSNU en Vereniging Hogescholen (Internationalization Vision 2014). Gegeven de internationalisering van maatschappij en arbeidsmarkt, moeten alle hoger onderwijs instellingen en alle onderwijsprogramma's zich rekenschap geven van de internationale context. Een zekere mate van internationale oriëntatie behoort tot de 'normale' kwaliteitseisen in het hoger onderwijs. Maar de mate waarin de internationale oriëntatie is ontwikkeld, evenals de keuzes die daarbij worden gemaakt, verschillen sterk van instelling tot instelling.

Om een scherper en meer genuanceerd beeld te krijgen van de internationale oriëntatie bij de instellingen is van elke instelling nader onderzocht welke ambities de universiteit of hogeschool met betrekking tot internationalisering heeft, welke maatregelen worden genomen en welke resultaten zijn geboekt. Daartoe zijn de prestatieafspraken en jaarverslagen van alle instellingen onderzocht aan de hand van een checklist, waarmee internationalisering in brede zin benaderd is met de volgende vragen:

- Welke ambities met betrekking tot internationalisering heeft de instelling kenbaar gemaakt?
- Studentenmobiliteit: te onderscheiden in inkomende en uitgaande mobiliteit. Ook wordt onderscheid gemaakt tussen 'diplomagerichte' en 'studiepuntgerichte' mobiliteit.
- Heeft de instelling concrete maatregelen getroffen om de internationale oriëntatie in het onderwijsaanbod te versterken, zoals bijvoorbeeld internationaliseringsleerdoelen in de

onderwijsprogramma's; opleidingen in een vreemde taal; *joint degree* overeenkomsten; *international classroom*?

- Zijn er structurele samenwerkingsverbanden met buitenlandse instellingen?
- Wordt ingezet op verbetering van de internationale vaardigheden van docenten?

De volledige checklist is opgenomen als bijlage.

Gebruik makend van de landelijke gegevensbronnen en van de analyses van de instellingsdocumenten kan het volgende beeld van worden geschetst van de instellingsprofielen.

In de Nuffic rapportages wordt alleen de 'top tien' van instellingen vermeld. Als wordt gekeken naar het aantal buitenlandse diplomagerichte studenten als percentage van de totale studentenpopulatie bij die instelling wordt de 'top tien' in 2014, resp. 2012 gevormd door:

Aantallen buitenlandse studenten	als % van de totale studentenpopulatie 2014/15	als % van de totale studentenpopulatie 2012/13
Gerrit Rietveld Academie	61,7%	52,6 %
Design Academie Eindhoven	54,1%	41,5 %
Hogeschool Kunsten Den Haag	48,1%	38,7 %
Universiteit Maastricht	47,3%	46,6 %
Codarts	45,9%	44,6 %
Amsterdamse Hogeschool Kunsten	25,9%	21,8 %
Hotelschool Den Haag	25,1%	25,4 %
Wageningen Universiteit	21,1%	23,7 %
Stenden Hogeschool	22,9%	22,9 %
Universiteit Twente	19,6%	-
<i>Gemiddeld hbo</i>	<i>6,5 %</i>	<i>6,8%</i>
<i>Gemiddeld wo</i>	<i>13,2 %</i>	<i>12,1 %</i>

Bron: Nuffic 2015, grafiek 21; Nuffic 2013, grafiek 23)

In absolute aantallen uitgedrukt gaat de Universiteit Maastricht aan kop met 7196 buitenlandse studenten in 2014-2015, gevolgd door Fontys Hogeschool met 4.366 en de RUGroningen met 3655 studenten. De universiteiten van Rotterdam, Delft en Leiden stegen op deze ranglijst, terwijl Saxion Hogescholen een paar plaatsen zakte, vooral doordat het aantal Duitse studenten met enkele honderden daalde. (Nuffic 2015, grafiek 20)

Dit betreft studenten die zijn ingeschreven voor bekostigd hoger onderwijs. Nuffic wijst erop dat er naast deze groep bij de instellingen ook sprake is van niet-bekostigde diplomamobiele studenten en van niet centraal geregistreerde studiepuntmobiele studenten. De buitenlandse studentenpopulatie is dus meestal groter, soms zelfs aanzienlijk groter dan hier wordt aangegeven. Volledige registratie van deze populatie is niet beschikbaar.

Duitsland is het belangrijkste land van herkomst van de buitenlandse studenten die zijn ingeschreven in het bekostigde hoger onderwijs (37% van de buitenlandse studentenpopulatie). Voor het derde jaar op rij neemt het aantal Duitse studenten dat in Nederland studeert af, vooral in het hbo. De nationaliteiten zijn ongelijk verdeeld over de instellingen. In het Nederlandse hoger onderwijs zijn 155 nationaliteiten vertegenwoordigd. De grootste diversiteit aan nationaliteiten vinden we bij de Haagse Hogeschool, de TU Delft en de Universiteit Maastricht, alle drie met 102 verschillende buitenlandse nationaliteiten.

Ook wat betreft de mobiliteit van Nederlandse studenten tijdens de studie zijn de verschillen tussen instellingen groot. Uit afgestudeerdenonderzoek heeft de NUFFIC een top 10 van instellingen met de meeste uitgaande mobiele studenten samengesteld.

Uitgaande studiepuntenmobiliteit	Als percentage afgestudeerden 2012/13	Als percentage afgestudeerden 2010/11
HAS Den Bosch	98,4 %	92,1 %
Hotelschool Den Haag	93,2 %	91,2 %
Vilentum (CAH, Stoas)	64,4 %	40,9 %
NHTV	53,0 %	52,6 %
Wageningen Universiteit	52,4 %	54,9 %
TU Eindhoven	42,0 %	37,3 %
U Maastricht	38,6%	-
Van Hall Hs	38,3 %	39,9 %
Stenden Hs	38,0 %	39,3 %
TU Delft	37,8 %	41,6 %
Zuyd Hs	-	21,8 %

Bron: Nuffic 2015, grafiek 41, resp. Nuffic 2013, grafiek 46

Er zijn dus aanzienlijke verschillen tussen instellingen wat betreft hun internationale oriëntatie. Op grond van de documentenanalyse kunnen de volgende groepen van instellingen worden onderscheiden:

- Instellingen die een strategische keuze hebben gemaakt voor maximale ontplooiing van hun internationale oriëntatie in alle opzichten. Bij de universiteiten zijn dit met name de Universiteit Maastricht en Wageningen Universiteit. Zij hebben wat betreft aantal ingeschreven buitenlandse studenten, studentenmobiliteit, hun aanbod van Engelstalige programma's, de internationale oriëntatie van hun onderzoek, de samenstelling van de wetenschappelijke staf en voorzieningen een hoge graad van internationale oriëntatie gerealiseerd. Uit de instellingsdocumenten blijkt een sterke ambitie en een veelomvattend beleid gericht op versterking van de internationale oriëntatie.
- De categorale hogescholen voor kunstonderwijs en hotelonderwijs zijn naar hun aard en voorgeschiedenis eveneens in hoge mate internationaal georiënteerd. Zij richten zich uitdrukkelijk naar internationale standaarden op hun terrein. Hun internationale reputatie is sterk. De hogescholen voor de kunsten met de sterkste internationale oriëntatie hebben van alle hoger onderwijs instellingen het grootste aandeel buitenlanders onder hun studenten (40 – 60%) en hebben veel buitenlanders onder hun docenten en gastdocenten. Naar verwachting geldt dit internationaliseringsprofiel ook voor sommige kunst- en hotelopleidingen die onderdeel uitmaken van grotere hogescholen, maar dit is niet terug te vinden in de beschikbare gegevens. Overigens hebben niet alle kunsthogescholen een hoge internationaliseringsgraad. Ook verschilt de internationaliseringsgraad sterk per opleiding (muziek en dans het meest). De mobiliteit tijdens de studie (studiepuntgerichte mobiliteit, zowel in- als uitgaand) is bij de kunsthogescholen niet bijzonder hoog.
- De instellingen voor landbouwonderwijs (de WUR en de landbouwhogescholen) kennen een zeer hoge uitgaande mobiliteit; een belangrijke doelstelling voor hen is dat elke student tijdens de

studie een periode in het buitenland doorbrengt. Bij de WUR is de internationale oriëntatie in alle opzichten sterk ontwikkeld, en ook de landbouwhogescholen werken in toenemende aan versterking van de internationale oriëntatie. Het aantal buitenlandse diplomastudenten is bij de landbouwhogescholen is niet bijzonder hoog, maar ook bij hen is internationalisering een belangrijke strategische keuze, is de blik naar buiten gericht, is er samenwerking met buitenlandse instellingen, soms in de vorm van *double degree* opleidingen en worden internationale leerdoelen in de programma's opgenomen,

- Bij de technische universiteiten is de internationale oriëntatie sterk ontwikkeld. Zij kenmerken zich door veel buitenlandse studenten, een relatief hoge uitgaande mobiliteit, veel Engelstalige onderwijsprogramma's en veel buitenlanders in hun wetenschappelijke staf, in het bijzonder onder de promovendi. Zij weten veel Aziatische studenten, promovendi en onderzoekers aan te trekken. De internationale ambities van de technische universiteiten zijn hoog, zowel ten aanzien van onderwijs als van onderzoek, en zij hebben een goed uitgewerkt internationaliseringsbeleid.
- Ook de overige universiteiten hebben hoge internationaliseringsambities, zowel wat betreft onderwijs als onderzoek. Het feitelijk aantal buitenlandse studenten en de mobiliteit tijdens de studie is echter doorgaans lager dan bij bovengenoemde instellingen, ook bij de universiteiten die hoog in de internationale rankings staan. Uit de instellingsdocumenten blijkt dat alle universiteiten uitgewerkte beleidsplannen hebben om de internationalisering te versterken. Veel opleidingen, met name de masteropleidingen worden in het Engels aangeboden. De *university colleges* zijn een interessante vorm van internationalisering, waar onder meer een doordacht gebruik wordt gemaakt van internationale leerdoelen in de curricula en van de voordelen van een *international classroom*. Het feit dat veel onderzoek bij de universiteiten internationaal is ingebed, wat onder meer tot uitdrukking komt in het aantal buitenlandse onderzoekers, draagt bij aan de internationale oriëntatie van deze instellingen.
- Ook de hogescholen hebben in het algemeen expliciete en stevige ambities met betrekking tot internationalisering. Sommige grote hogescholen weten een groot aantal buitenlandse studenten aan te trekken, met name de hogescholen in de grensstreken maar ook enkele in de randstad. De in- en uitgaande mobiliteit tijdens de studie is doorgaans nog beperkt. Er worden opleidingen in het Engels aangeboden, maar minder dan in het wo. Engelstalige 'minoren' of 'modules' komen vaker voor. Bij veel hogescholen valt op dat een groot aantal overeenkomsten voor studentenuitwisseling met buitenlandse instellingen gesloten is, waar echter maar weinig gebruik van wordt gemaakt. Veel hogescholen zetten in op 'internationalisation at home', dat wil zeggen dat internationaliseringsdoelen en – componenten in de curricula worden ingebouwd zonder fysieke mobiliteit; ook wordt gewerkt aan het versterken van de internationale competenties van studenten en docenten.
- Ook de kleinere hogescholen, die in het algemeen (met uitzondering van bovengenoemde hogescholen voor kunstonderwijs) nog weinig ervaring hebben met internationalisering, hebben ambities op dit terrein, en nemen concrete maatregelen. De ambitie wordt vaak geformuleerd als: het doel is dat x% van de afgestudeerden buitenlandervaring heeft opgedaan. Dat kan zijn in de vorm van studie bij een buitenlandse partner, vaak ook een stage, maar ook deelname aan Engelstalige module van de eigen instelling kan daartoe worden gerekend.

Internationale oriëntatie van onderwijsprogramma's

Er is veel aandacht voor het aanbieden van onderwijs in het Engels. Maar niet al het onderwijs leent zich daarvoor. In de jaarverslagen vonden we nog betrekkelijk weinig voornemens om de internationale oriëntatie van onderwijsprogramma's qua structuur en inhoud te versterken. Ook als

Engels als voertaal niet mogelijk of wenselijk is, kan de internationale oriëntatie van programma's ten aanzien van leerdoelen, vorm en inhoud van de programma's verder worden ontwikkeld. Structurele inbouw van mobiliteitsmogelijkheden, soms als verplicht onderdeel, in de normale programma's zal de mobiliteit tijdens de studie aanzienlijk kunnen bevorderen. VSNU en Vereniging Hogescholen vragen in hun 'Internationalization Vision' (2014) aandacht voor deze aspecten. Voor de verdere ontwikkeling van de internationalisering is het essentieel dat de instellingen de *international skills* steviger verankeren in hun onderwijs, aldus VSNU en VH. De instellingen nemen zich daarom voor de focus te richten op de ontwikkeling van een echte *international classroom*, het stimuleren van de uitgaande mobiliteit onder meer door mobiliteit in te bouwen in het curriculum en training van de Nederlandse docenten. De Onderwijsraad bepleit een brede en innovatieve aanpak, waarbij zij ook denkt aan de zogenoemde "internationalisation at home" waarbij studenten aan hun eigen hogeschool of universiteit internationale ervaring opdoen en een internationale oriëntatie meekrijgen. De Onderwijsraad wijst op de betekenis daarvan voor curricula en onderwijsvormen en ook op de mogelijkheden die digitalisering biedt om een groter deel van de studentenpopulatie een internationale oriëntatie mee te geven. (Onderwijsraad 2015)

Profilering

Internationalisering is geen uniform concept, het moet passen bij het instellingsprofiel en het kan het instellingsprofiel versterken. Inzet op het aantrekken van buitenlandse studenten is niet voor alle instellingen een zinvolle optie, evenmin als het aanbieden van volledig Engelstalige opleidingen. 'Internationalisation at home' kan dan een passende doelstelling zijn. Hoe verschillend de praktijk ook is - zoals bovenstaande typering van instellingsprofielen laat zien - , een instelling zonder ambitie op het terrein van internationalisering komt niet meer voor. In hoeverre maken de instellingen strategische keuzes inzake internationalisering die hun profiel versterken? Of wijzen de ontwikkelingen in de richting van één uniform streefbeeld van internationalisering voor het gehele hoger onderwijs?

Uit de jaarverslagen blijkt dat vrijwel alle instellingen zowel internationale als regionale ambities hebben en concrete activiteiten in beide richtingen ondernemen. Er is wat dat betreft weinig of geen verschil tussen universiteiten en hogescholen. De Onderwijsraad stelt in haar reactie op de Strategische Agenda dat veel aandacht uitgaat naar de regio als relevante omgeving voor hogescholen en universiteiten. Zonder aan het belang van de regionale oriëntatie af te willen doen, meent zij dat de internationale dimensie een meer prominente plaats verdient (Onderwijsraad 2015).

Om te beginnen hebben wo en hbo een eigen aanpak. Afgezien van de categorale hogescholen voor kunst en hotelonderwijs, lijkt de internationale oriëntatie bij veel hogescholen minder ontwikkeld dan bij de universiteiten. Dat heeft veel te maken met de eigen aard van de twee soorten instellingen. De primaire oriëntatie van hogescholen is de professe en de regio; de universiteiten zijn naar hun aard meer gericht op de (internationale) wetenschap en de internationale contacten in het onderzoekbedrijf. Dat geeft de universiteiten een positie waarin internationalisering van het onderwijs meer voor de hand ligt, waarbij de internationale *rankings* bij dragen aan hun bekendheid in het buitenland. Dat heeft ook tot gevolg dat de internationaliseringsambities van universiteiten tot op zekere hoogte onderling vergelijkbaar zijn.

Veel instellingen zetten krachtig in op de werving van buitenlandse studenten (VSNU en Vereniging Hogescholen 2014). Ook wordt gewerkt aan een gezamenlijke aanpak van de 'branding' van het Nederlands hoger onderwijs in het buitenland. Gezien deze inspanningen en de wereldwijde groei

van de mobiliteit, is te verwachten dat de groeitrend van buitenlandse studenten in het wo nog zal doorzetten. De buitenlandse belangstelling is ongelijk verdeeld over de instellingen en het is niet te verwachten dat die verschillen zullen verdwijnen. In het hbo is de groei tot op heden beperkt gebleven.

De hogescholen zijn op zoek naar eigen vormen van internationalisering. Uit de onderzochte jaarverslagen en instellingsplannen blijkt dat veel hogescholen andere accenten leggen in hun internationaliseringsbeleid, zoals het doel om een substantieel deel van de studenten een buitenlandervaring in enige vorm mee te geven. *'Internationalisation at home'* is een relevante doelstelling voor alle instellingen, die verdere uitbouw verdient. De accenten in de recente publicatie 'Wendbaar en weerbaar' van de Vereniging Hogescholen om de internationale oriëntatie in het eigen onderwijsaanbod te versterken sluiten hier op aan.

Nieuwe trends tekenen zich af, waarmee sommige instellingen zich profileren. Wereldwijd is 'transnationaal' onderwijs in opkomst. Universiteiten in Engelstalige landen gaan verder met het ontwikkelen van 'offshore campuses' in landen waar (koopkrachtige) vraag is naar hun onderwijs. Aangepaste, modulaire programma's worden ontwikkeld naar de behoefte van nieuwe, ook buitenlandse doelgroepen. Bestaande (consortia van) universiteiten of nieuwe ondernemers betreden deze nieuwe markten. De mogelijkheden worden verder vergroot door de opkomst van online onderwijs. Online afstandsonderwijs, niet gebonden door tijd en plaats, maakt transnationaal onderwijs verder toegankelijk. Er is een snelle toename van *'open courseware'*: de 'MOOC's'¹ hebben veel belangstelling getrokken. Nederlandse instellingen hebben in het algemeen niet voorop gelopen in deze ontwikkelingen. Enkele instellingen onderscheiden zich door hun inzet op deze nieuwe terreinen. Stenden Hogeschool biedt al enige jaren hoger onderwijs aan in het buitenland, onder meer in Qatar, Zuid-Afrika en China. Dit onderwijsaanbod is gericht op buitenlandse studenten, is aangepast aan de lokale vraag en wordt afgesloten met een Nederlands diploma (en moet dus voldoen aan Nederlandse kwaliteitseisen). Naast de doelgroep van buitenlandse studenten, ondersteunen de buitenlandse vestigingen ook het 'Grand Tour concept' van Stenden. Dit concept houdt in dat elke bachelor student tijdens de studie een module in één van de buitenlandvestigingen van de hogeschool volgt. De TU Delft wil onderwijsaanbod voor buitenlandse studenten ontwikkelen en zet in op de ontwikkeling van 'MOOC's'. De Rijksuniversiteit Groningen heeft het voornemen om een 'branch campus' in China te beginnen. In samenwerking met de China Agricultural University uit Beijing vestigt de RUG zich vanaf 2016 in de stad Yantai op een nieuwe campus. Het initiatief betreft zowel het verzorgen van opleidingen (de RUG motiveert het project o.m. met de terugloop van het aantal Nederlandse studenten in Groningen) als gezamenlijke researchfaciliteiten. Als aan het onderwijs in het buitenland Nederlandse graden en diploma's worden verbonden, stelt dit nieuwe eisen aan de kwaliteitsbewaking en de transparantie van de financiering.

Is de 'systeemdiversiteit' wat betreft internationalisering in de afgelopen jaren groter of kleiner geworden? In zijn algemeenheid is het niet goed mogelijk om hierover onderbouwde uitspraken te doen. Als we alleen kijken naar de beschikbare kwantitatieve indicatoren met betrekking tot studiemobiliteit kunnen we de ontwikkeling nader bepalen, zoals in deze tabel.

Indicator	sector	2014 gemiddelde t.o.v. 2011 gemiddelde	Verschillen tussen instellingen in termen van	Conclusie in termen van Systeemdiversiteit
-----------	--------	--	---	--

¹ Massive Open Online Courses: online courses aiming at large-scale interactive participation and open access via the web

			Standaarddeviatie (2014 t.o.v. 2011)	
% internationale staf	WO	toename	toename	toename
% buitenlandse studenten	WO	toename	gelijk	gelijk
% buitenlandse studenten	HBO	gelijk	toename	toename
Uitgaande mobiliteit	WO+HBO	gelijk	waarschijnlijk toename	waarschijnlijk toename

De conclusie zou dan voorzichtig kunnen luiden dat de systeemdiversiteit in de periode 2011-2014 op de dimensie Internationalisering is toegenomen. Hierbij wordt nadrukkelijk opgemerkt dat deze analyse op een klein aantal indicatoren rust en dat de conclusies niet zonder meer het bredere begrip van internationalisering betreffen.

5 Conclusies

Internationalisering is geen uniform concept, en de uitwerking ervan kan per instelling sterk verschillen. Internationalisering is als zodanig geen dimensie waarop instellingen zich onderscheiden: er is geen instelling die op dit punt niet actief is. De inventarisatie van verschillende profielen in internationale oriëntatie laat echter wel zien dat de diversiteit onder de universiteiten en hogescholen groot is. Bijvoorbeeld de Universiteit Maastricht, Wageningen Universiteit en sommige categorale hogescholen voor kunst- en hotelonderwijs hebben een strategische keuze gemaakt voor maximale ontplooiing van hun internationale oriëntatie: zowel wat betreft het aantal buitenlandse studenten, mobiliteit van de eigen studenten, het aanbod van Engelstalige programma's, de internationale oriëntatie van het onderzoek en de samenstelling van hun staf hebben zij een hoge graad van internationale oriëntatie gerealiseerd. En de verschillen lijken niet kleiner te worden. Sommige instellingen zetten in op het aantrekken van buitenlandse studenten, onder meer door het aanbieden van volledig Engelstalige programma's. Andere instellingen zetten in op 'internationalisation at home' en het versterken van de internationale kennis en vaardigheden van docenten.

6 Geraadpleegde Literatuur

Kuiper, R. (2015), *Aantal buitenlandse studenten in Nederland neemt flink toe*. Volkskrant 14 augustus 2015 . Interview met Sabina van der Zwan, Nuffic.

Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2011), *Strategische Agenda Hoger Onderwijs*, Ministerie van OCW (2011)

Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2012), *Beleidsreactie n.a.v. onderzoek van het CPB naar de kosten en baten van buitenlandse studenten in het Nederlands hoger onderwijs*, TK 31288, nr 290, (16/5/2012)

Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap e.a. (2013), *Gezamenlijk actieplan Make it in the Netherlands*, (november 2013)

Ministerie Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2015), *Strategische Agenda Hoger Onderwijs en Onderzoek 2015-2020*.

Nuffic (2014), *Internationalisering in beeld 2013* (gegevens t/m studiejaar 2012-2013)

Nuffic (2015), *Internationalisering in beeld 2015* (gegevens t/m studiejaar 2014-2015)

NVAO (2011), *Frameworks for the Assessment of Internationalisation* , November 2011

Onderwijsraad. *Advies Strategische Agenda Hoger Onderwijs en Onderzoek 2015-2025*. Den Haag, oktober 2015)

Vereniging Hogescholen (2015), *Strategische agenda. Wendbaar & Weerbaar*. (resultaat van het traject #hbo2025)

VSNU en Vereniging Hogescholen (2014), *Internationalization Vision*, a joint production of the Netherlands Association of Universities of Applied Sciences and the Association of Universities in the Netherlands.

VSNU (2015), *Internationale Joint Programmes bij de Nederlandse universiteiten* (maart 2015)

BIJLAGE : Checklist jaarverslagen

Deze checklist is gehanteerd bij de analyse van de jaarverslagen.

a) Ambitie

Heeft de instelling ambities m.b.t. internationalisering kenbaar gemaakt? Is er een strategisch document waarin de visie op internationalisering op samenhangende wijze wordt beschreven? Zijn er concrete en verifieerbare doelen?

b) Studentenmobiliteit

Te onderscheiden in inkomende en uitgaande mobiliteit. Ook wordt onderscheid gemaakt tussen 'diplomagerichte' en 'studiepuntgerichte' mobiliteit. In het eerste geval is de buitenlandse student op reguliere wijze ingeschreven voor een gehele opleiding bij een Nederlandse instelling. In het tweede geval gaat het om een buitenlandse student die een deel van het programma van een Nederlandse instelling volgt en studiepunten wil behalen die erkend worden in het eigen land. De studiepuntgerichte student kan inkomend of uitgaand zijn. De Nederlandse uitgaande diplomagerichte student wordt hier buiten beschouwing gelaten omdat deze geen relatie heeft met een Nederlandse instelling.

Inkomende mobiliteit:

- Aantal diplomagerichte buitenlandse studenten (absoluut aantal en als % van totaal aantal studenten bij die instelling)
- Aantal studiepuntgerichte buitenlandse (uitwisselings-) studenten (absoluut en %)

Uitgaande mobiliteit:

- Aantal uitgaande studenten gericht op het behalen van studiepunten in het buitenland (absoluut en %)
- Heeft de instelling vaste afspraken met buitenlandse instellingen over uitwisseling en erkenning van studiepunten?

c) Toegekende predicaten

Beschikt de instelling over het bijzonder kenmerk internationalisering van de NVAO? Het bijzonder kenmerk internationalisering van de NVAO is een selectief kenmerk dat geen onderdeel uitmaakt van de normale beoordeling voor accreditatie. Het onderzoek t.b.v. het bijzonder kenmerk wordt op verzoek van een instelling ingesteld, waarbij hoge eisen worden gesteld. Het bijzonder kenmerk kan worden toegekend aan een opleiding of aan een instelling. Sinds 2011 hebben twee instellingen het bijzonder kenmerk verworven (WU en UM). Daarnaast is het aan 37 opleidingen toegekend.

d) Samenwerking

Heeft de instelling structurele samenwerkingsverbanden met buitenlandse instellingen m.b.t. het onderwijs (op instellingsniveau)?

e) Maatregelen om de internationale oriëntatie in het onderwijsaanbod te versterken

- Zijn expliciet internationaliseringsleerdoelen in alle onderwijsprogramma's opgenomen?
- Biedt de instelling opleidingen aan in het Engels, Duits en/of andere vreemde taal?
- Aantal double/joint degree overeenkomsten?
- Maatregelen om de *international classroom* te organiseren?

f. Internationale vaardigheden van docenten

- Worden eisen gesteld aan de internationaliserings competenties van docenten?
- Aantal buitenlandse docenten/onderzoekers? (%)